

LBRIS

We know
books

lectio divina

Destinată inițierii în citirea duhovnicească a Scripturii, seria *Lectio divina* își propune să ofere cititorilor comentarii biblice patristice și contemporane, precum și instrumente moderne utile unei exegeze biblice tradiționale.

IEROMONAH AGAPIE CORBU

DE LA CITIREA SCRIPTURII LA RUGĂCIUNEA INIMII

EXEGEZĂ PATRISTICĂ ȘI HERMENEUTICĂ BIBLICĂ

SF. NECTARIE

Ed. Sf. Nectarie

Ed. Universității „Aurel Vlaicu“

Arad, 2025

ΤΣΑΛΑΜΠΟΥΝΗ, Αϊκατερίνη Γ., «Ἡ ἔρμηνεία τῆς Α΄ Ἐπιστολῆς Πέτρου στὸν ἅγιο Νικόδημο καὶ στὴν προηγούμενη πατερναὶ ἔρμηνευτικὴ Παράδοση», ἰν *Πρακτικὰ Α΄ ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου Ἁγίου Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης*, pp. 361-375.

ΧΡΗΣΤΟΥ, Παναγιώτου Κ., *Εκκλησιαστικὴ γραμματολογία. Πατέρες καὶ θεολόγοι τοῦ Χριστιανισμοῦ*, τόμος Α΄, Ed. Kyromanos, Tesalonic, 1994.

4. DICȚIONARE, ENCICLOPEDII ȘI RESURSE ELECTRONICE

****Dicționar enciclopedic de iudaism*, traducere de Viviane Prager, C. Litman și Țicu Goldstein, Ed. Hasefer, București, 2000.

****Encyclopaedia Judaica*, Fred I. Skolnik, Michael Berenbaum (ed.), Thomson Gale, 1945-2007².

LIDDELL, H.G., SCOTT, R., *A Greek-English Lexicon*, Oxford, Clarendon Press, 1968, s.v.

<https://evagriusponticus.net/>

<https://www.vatican.va/content/romancuria/fr/pontificie-commissioni/pontificia-commissione-biblica/documenti.html>

CUPRINS

Introducere: De la exegeza patristică la hermeneutica biblică bisericească	VII
1. Întruparea și Învierea Domnului – premise ale tâlcuirii Scripturilor	IX
2. Rădăcinile iudaice ale exegezei creștine	X
3. Sensurile Scripturii	XI
4. Tâlcuire biblică și viață în Hristos	XII
5. Locul abordării critice și științifice în exegeză	XIV
6. Exegeză și contemplație duhovnicească	XV
7. Libertate înnoitoare în duhul Tradiției	XVI
8. Analogii	XVIII
9. Hermeneutica biblică ortodoxă trebuie normată oficial? ...	XIX
10. Hermeneutica biblică în manuale	XX
Concluzii	XXI

I. DIMENSIUNILE FILOCALICE ALE SCRIPTURII

Exegeza filocalică a unor termeni noutestamentari	3
1. Credința	7
2. Pocăința	16
a. <i>Evangelia Sf. Matei</i>	17
b. <i>Intermezzo vechitestamentar</i>	19
c. <i>Pocăința ca pregătire pentru primirea Împărăției</i>	21
d. <i>Epilog paulin</i>	23
3. Ispita	29
a. <i>Atitudini față de ispite</i>	29
b. <i>Ispita ca prigonire pentru credință</i>	31
c. <i>Ispita ca pedagogie și luptă duhovnicească</i>	34

<i>d. Ispita și Ispitiitorul</i>	40
Cunoaștere discursivă și cunoaștere duhovnicească potrivit unui text paulin (1 Cor. 12, 8)	49
Pneumatologie și antropologie ascetică după câteva texte ale Evangheliei Sfântului Ioan Teologul (cap. 3, 6 și 8)	73
Cuvântul Domnului în pustia Egiptului.....	85
Sfântul Isaac Sirul: de la „dulceața Scripturilor“ la rugăciunea inimii	99
Dimensiunea duhovnicească a tâlcuirii Scripturii în Ortodoxie	109
1. Concepția Părinților cu privire la tâlcuirea Scripturii	110
2. Viziunea patristică a Părintelui Dumitru Stăniloae	113
3. Citirea Scripturii și viața launtrică	115
II. EXEGEZĂ PATRISTICĂ ȘI HERMENEUTICĂ BIBLICĂ	
Aspecte ale exegezei biblice iudaice în epoca celui de-al doilea Templu	121
1. Caracteristici ale epocii celui de-al doilea Templu	122
2. Rădăcinile exegezei din perioada celui de-al doilea Templu	126
3. Direcții ale exegezei biblice	128
3.1. <i>Midrașul biblic</i>	128
3.2. <i>Targumele</i>	134
3.3. <i>Metode exegetice speciale</i>	136

Concluzii	140
Sfântul Ignatie Teoforul – o primă formulare patristică a experienței duhovnicești prin mijlocirea Scripturii ..	145
1. Experiența duhovnicească – bază a înțelegerii Scripturilor și a teologisirii	147
2. Vechiul și Noul Testament	152
3. Evanghelie și viață creștină	154
Concluzii	156
Inspirația biblică după un text din tratatul <i>Despre principii</i> al lui Origen	159
Principii de exegeză biblică în tratatul <i>La Titlurile psalmilor</i> al Sfântului Grigorie de Nyssa	173
Omiliile praznicale ale Sfântului Grigorie de Nyssa și exegeza biblică	189
Semnificația de ansamblu a omiliilor praznicale: o exegeză liturgică	196
Avva Evagrie Ponticul – exeget al Scripturii	201
1. Avva Evagrie – exeget al Scripturii	203
<i>Titlul scrierilor exegetice evagriene...</i>	204
<i>...și implicațiile lui teologice</i>	206
2. Învățătura duhovnicească din fundalul scoliiilor evagriene	210
Un mic tratat areopagitic de exegeză biblică: <i>Epistola a IX-a, către Tit ierarhul</i>	219
1. Premisele tâlcuirii Scripturii	222

2. Modul de exprimare al Scripturii	226
3. Tradiție și Scriptură	231
4. Contemplația – categorie gnoseologică și hermeneutică ..	234
5. Exegeză și viață duhovnicească	238

Bazele biblice ale iconologiei

Sfântului Ioan Damaschinul	243
----------------------------------	-----

Principii hermeneutice și exegeză paulină la

Sfântul Nicodim Aghioritul	259
1. Mișcarea colivadă și contextul general bisericesc	261
2. Sinteză hermeneutică nicodimiană	266
2.1. Structura Prologului la Tălcuirea Epistolelor pauline ...	269
2.2. Aportul lui Nicodim: traducere sau prelucrare?	271
2.3. Principii hermeneutice	274

ANEXE

Indice de nume	287
Indice de termeni	289
Bibliografie	293

EXEGEZA FILOCALICĂ A UNOR
TERMENI NOUTESTAMENTARI***Preliminarii**

Legătura dintre Filocalie și Scriptură este mult mai strânsă decât s-ar putea crede la o primă privire. Ea exprimă legătura dintre Scriptură și trăirea ei concretă, câtă vreme Filocalia și, în general, literatura duhovnicească (ascetică și mistică) nu reprezintă decât un comentariu biblic izvorât din experiența pneumatică a trăirii și a împlinirii cu efort a cuvântului lui Dumnezeu așa cum este el conținut în Biblie. Locul unic și primordial al Bibliei în viața duhovnicească face ca spiritualitatea ortodoxă să fie biblică. Fără asumarea totală, intelectuală și în viață, a acestui adevăr nu pot fi înțelese afirmațiile numeroase ale Părinților care vizează Scriptura ca pe cea dintâi carte a vieții duhovnicești.¹ „Dacă Părinții pustiei au citat relativ puțin

* O versiune anterioară a acestui studiu a apărut în revista *Teologia*, an III (1-2/1999), pp. 53-74 și *Teologia*, an IV (1/2000), pp. 64-72.

¹ Sfântul Vasile cel Mare îndeamnă la „păzirea cu strășnicie a învățăturilor Evangheliei“ (*Regulile mari*, Prolog, trad. rom. de Florin Filimon în Sfântul VASILE CEL MARE, *Serieri morale și ascetice* [PSB 5 (serie nouă)], Ed. Basilica, București, 2013, p. 206) și la viețuirea cu „purtări vrednice de Evanghelia lui Hristos, în oalejdea vieții veșnice și a Împărăției cerești, cea pregătită tuturor celor care păzesc poruncile lui Dumnezeu și Tatăl, cele după Evanghelia Fericitului Dumnezeu Iisus Hristos, Domnul nostru, în Duhul Sfânt și în adevăr“ (*Cuvinte ascetice, II. Cuvânt despre credință*, trad. rom. de Octavian Gordon [PSB 5 (serie nouă)], p. 530); de fapt, el își redactează *Regulile morale* ca pe niște însăilări de texte biblice, cum este și cazul *Regulilor mari și mici*. Cuviosul Filotei Sinaitul spune că toți asceții „sunt dator să culeagă cu toată silința puteri duhovnicești din dumnezeieștile Scripturi“

Biblia, ei au trăit-o și sunt impregnați de ea.⁴² Biblia este deci cea sămânță divino-umană din care a răsărit Filocalia ca tâlcuire vie și în care trebuie să se înrădăcineze orice experiență duhovnicească din spațiul eclesial ce se dorește autentică.

Recent a fost sesizată și pusă în discuție „prăpastia care există între cercetarea biblică și spiritualitatea filocalică” și ignorarea cvasitotală a tâlcuirii Părinților niptici la textele Scripturii³. Aceste observații vizează un anumit sector al exegezei în care consultarea scrierilor filocalice e neglijată și, astfel, tocmai dimensiunile mistic-ascetice ale Bibliei care privesc unirea conștientă a omului cu Dumnezeu în Duhul Sfânt sunt trecute pe planuri, în cel mai bun caz, secundare. A luat naștere, astfel, o situație paradoxală a exegezei biblice care se rupe de spiritul filocalic: pe de o parte, vrea să explice cuvântul lui Dumnezeu, iar pe de alta, neglijează tocmai scopul pentru care acesta ne-a fost dăruit de Dumnezeu în Biserică. Este cazul oricărei abordări bazate exclusiv pe informație și studiu critic, considerate suficiente și fără a mai avea nevoie de experiența Duhului⁴. Din cele de mai sus putem reține existența a două tipuri de relație între Biblie și Filocalie. Una generatoare: textul biblic aplicat, pus în viață, a dat naștere

(*Capete despre trezvie 2*, FR 4, p. 117). Pentru Sf. Isaac Sirul „meditarea neîncetată a Scripturii este lumină pentru suflet” (Sf. ISAAC SIRUL I, 44, 14). „[...] cercetează și tu dumnezeieștile Scripturi – scrie Sfântul Simeon Noul Teolog – [...] și pe cele ce conglăsuiesc cu Scripturile să le iei în inimă și să le stăpânești cu cugetarea” (*Cele 225 de capete teologice și practice*, c. 49, FR 6, p. 36). La dobândirea virtuților se ajunge, după Sf. Petru Damaschin, „ajutați de rugăciune și de meditarea dumnezeieștilor Scripturi” (*Învățăături duhovnicești*, FR 5, p. 213), pe care suntem datori să le cercetăm „ca să aflăm în ele viața veșnică” (*Ibidem*, p. 202).

² Thomáš ŠPIDLÍK, *Spiritualitatea Răsăritului creștin, I. Manual sistematic*, trad. rom. diac. Ioan I. Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 1997, p. 30.

³ Preot Dr. Constantin COMAN, *Biblia în Biserică. Eseuri pe teme biblice*, Ed. Bizantină, București, 1997, mai ales studiile „Biblia și Filocalia” (pp. 166-177) și „Primatul Duhului – cercetarea biblică și asceza” (pp. 178-187), aici p. 167.

⁴ Cf. *Ibidem*, p. 184.

la o experiență duhovnicească trăită în Biserică, experiență care exprimă și întrupează Scriptura fără a o epuiza (astfel se explică de ce găsim interpretări diferite la același text). Așa s-au născut multe din scrierile cu caracter filocalic. Altă relație e cea care se naște între Biblie și Filocalie în cadrul procesului exegetic, care, eventual, face apel la Filocalie pentru a tâlcui Scriptura la fel cum apelează și la alte tâlcuiuri și instrumente hermeneutice. Putem observa cu ușurință că această din urmă relație, deși importantă prin valorificarea experienței duhovnicești în exegeză, menține totuși cele două elemente în raporturi oarecum de exterioritate, nesurprinzând de fapt cum iradiază din Scriptura însăși acele concluzii, ci doar anexându-le.

În ceea ce ne privește, dorim ca în capitolul consacrat valențelor filocalice ale Noului Testament să ne orientăm cercetarea exegetică folosind experiența Părinților niptici, concretizată într-o terminologie ascetică ce cuprinde în ea – virtual – întreaga Filocalie. Astfel, termeni ca „îndrumător duhovnicesc”, „luptă duhovnicească”, „pocăință”, „filoponie” (iubire de osteneală), „priveghere”, „trezvie” ș.a. sunt purtători ai unui întreg univers filocalic și reprezintă concentrarea unei îndelungate experiențe, legată, așa cum am văzut, de trăirea Bibliei. Între Scriptură, pe de o parte, și acest cosmos lingvistic filocalic, respectiv realitățile vii pe care le desemnează, pe de alta, pare a exista o lipsă de continuitate. Or, această aparență nu poate fi îndepărtată printr-o simplă anexare a unor citate filocalice care să tâlcuiască Scriptura, ci e sarcina teologiei biblice (și nu numai) să arate cum Biblia însăși conține și ne învață aceste elemente de viețuire filocalică. Nu mică ne va fi mirarea când vom descoperi cât de bogate sunt textele biblice care privesc direct viețuirea filocalică și chiar faptul că, de multe ori, sunt mai profunde și mai cuprinzătoare, având un caracter universal aplicabil, față de cele ale Filocaliei, care

constituie o experiență personală în care poți să te regăsești sau nu, pe care poți să ți-o propui ca asceză sau nu. Astfel, iese din nou la iveală primatul Bibliei asupra Filocaliei: dacă din Filocalie doar unele scrieri sunt potrivite pentru unii nevoitori, scrierile scripturistice privesc viața duhovnicească a oricărui creștin.

Pornind, așadar, de la termenii ascetici așa cum sunt ei consacrați în scrierile niptice împreună cu înțelesul lor cristalizat în două milenii de trăire a Evangheliei, vom căuta să arătăm cum aceștia se regăsesc în paginile Noului Testament sau, mai tehnic spus, care este gândirea neotestamentară în această direcție filocalică. Pentru a defini și mai clar natura demersului nostru, amintim și că teologia biblică reprezintă rezultatul exegezei expus sistematic. Sfântul Ioan Hrisostom compara Scriptura cu una din acele rădăcini parfumate care, cu cât este mai mult frecată în palme, cu atât răspândește mai multă mireasmă. Tot așa și Scriptura, cu cât e mai atent și mai cu sârg cercetată, răspândește mai multă mireasmă duhovnicească. Această mireasmă încearcă să o surprindă și s-o înfățișeze teologia biblică, folosindu-se de întregul aparat exegetic. Este ceea ce ne propunem să realizăm în cele ce urmează, fixându-ne constant atenția asupra problemelor de viațuire duhovnicească. Din multele teme filocalice înrădăcinate în Sfânta Scriptură și, mai cu seamă, în Noul Testament, am analizat doar trei – credința, pocăința și ispita –, demersul putând fi extins și la altele.

Într-un pătrunzător studiu consacrat gnoseologiei Sfântului Isaac Sirul⁵, Sfântul Iustin Popovici arată cum viața duhovnicească este o îndepărtare a patimilor prin înlocuirea lor cu virtuți contrare, virtuți care se succed, „una depinde de

⁵ În Sfântul IUSTIN POPOVICI, *Calea cunoașterii lui Dumnezeu. Capete ascetice și despre cunoștință*, trad. rom. de Monahia Domnica (Țalea), Ed. Egumenița, Galați, 2014, pp. 215-285.

alta, una se naște din alta”⁶, principiul tuturor fiind credința⁷. Această primordialitate a credinței, ca și necesitatea prezenței ei în această viață în care umblăm prin credință (cf. 2 Cor. 5, 7), ne-au determinat să începem cu ea acest capitol.

I. Credința

Pornind de la cercetarea Scripturilor (cf. In. 5, 39) pentru a vedea ce înseamnă credința, ne vom lăsa călăuziți de un principiu teologic fundamental: unitatea doctrinară a Scripturii, determinată de caracterul ei inspirat. Această unitate se situează dincolo de diversitatea pe care o presupune multitudinea autorilor. Desigur că am putea să ne restrângem la un singur autor noutestamentar, însă ceea ce ne interesează sunt liniile cele mai generale, care, străbătând întreg Noul Testament, definesc credința. Ele se constituie din unirea și sinteza realizată prin trăirea în Biserică a diferitelor accente care apar la unul sau la altul dintre autorii sfinți. Același Duh Sfânt Care i-a inspirat pe hagiografi în mod particular dă și tâlcuirea scrierilor lor. Unitatea se constituie astfel bisericește și pnevmatic și este o unitate de sus. Vom căuta, așadar, să descifrăm care este perspectiva aceasta unitară a Noului Testament legată de credință, fără să insistăm asupra accentelor particulare pauline, petrine, mateiene etc., care, de fapt, în ultimă instanță, o constituie.

Întâi de toate trebuie semnalat caracterul antinomic al credinței: pe de o parte, ea este prezență deplină și ipostatică a celor credute în cel credincios, așa cum vom vedea, iar pe de altă parte, în credință se sporește (cf. Lc. 17, 5-6), unii având mai multă credință, alții mai puțină (cf. Mt. 17, 20).

⁶ Cf. *Ibidem*, p. 184.

⁷ *Ibid.*, p. 225.

Definind credința, Sf. Pavel spune că ea „este ipostasul (ὑπόστασις) celor nădăjduite, dovadă a lucrurilor nevăzute“ (Evr. 11, 1). Actuala traducere sinodală românească echivalează termenul ὑπόστασις cu „încredințare“⁸, prinzând doar un singur aspect al caracterizării făcute de Sf. Pavel prin cuvântul, deloc întâmplător, ipostas. Încărcătura semantică a acestui termen, și mai ales cea filozofică, desemnează ceva ce subzistă în mod real, ființa actualizată într-o realitate concretă aici și acum⁹.

Credința este deci, mai întâi de toate, prezență a celor credute și, mai cu seamă, a lui Dumnezeu. Realismul credinței este slab sugerat de substantivul „încredințare“. Traducerea ecumenică franceză a Bibliei (TOB) redă perifrastic termenul ὑπόστασις: „La foi est une manière de posséder déjà ce que l'on espère“ („Credința este un mod de a poseda deja ceea ce nădăjduim“), transmițând mai bine ideea Sf. Pavel; pe aceeași linie se află și traducerea interconfesională a Noului Testament (NTI): „Credința face reale lucrurile nădăjduite“, precum și versiunile BVA („ființarea“) și NTV („ipostasul“).

Cum se împacă aspectul atât de realist al credinței ca prezență deplină, ipostatică a lui Dumnezeu și a celor nădăjduite, cu caracterul nedeplin pe care îl presupune sporul în credință de care vorbește Scriptura? Cum să ne raportăm noi la acest sens biblic al credinței ca prezență, fiind credincioși, dar având și conștiința imperfecțiunii credinței noastre? Poate fi Dumnezeu prezent ipostatic în grade diferite?

Urmând un principiu exegetic la fel de vechi ca Biblia și care cere interpretarea Scripturii cu Scriptura, vom apela la alte texte

⁸ Alte versiuni românești: BVA „ființarea“, NTV „ipostasul“.

⁹ Cf. BDAG, s.v.; TDNT, pp. 572-589; Franco MONTANARI, *The Brill Dictionary of Ancient Greek*, Brill, Leiden/Boston, 2018², p. 2234; Francis E. PETERS, *Termenii filosofiei grecești*, trad. rom. de Dragan Stoianovici, Humanitas, București, 1993, p. 137.

pentru a lămuri acest paradox. Astfel, Sf. Petru pune credința în fruntea unei liste de virtuți, în care accentul cade pe modelele aduse din viața virtuoaasă „în cunoașterea Domnului nostru Iisus Hristos“ (2 Ptr. 1, 5-8), în care avem indiscutabil un genitiv obiectiv (αυτοῦ [...] Ἰησοῦ Χριστοῦ). Există deci o cunoaștere a lui Hristos de către noi, cunoaștere la care ajungem și în care sporim doar punând toată sârguința și adăugând la credință „virtutea, iar la virtute, cunoștința, la cunoștință înfrânarea, la înfrânare, răbdarea, la răbdare, evlavia, la evlavie, iubirea frățească, iar la iubirea frățească, dragostea“ (cf. 2 Ptr. 1, 5-7). Începem să întrebăm, în lumina acestui text, că sporirea în credință este de fapt o sporire în cunoașterea conștientă a lui Iisus Hristos prezent în noi, în conștientizarea prezenței Sale, iar această cunoaștere este diferită de cea intelectuală, fiind numită de Sf. Isaac „simțire a vieții veșnice“¹⁰.

În acest „spor“ un rol fundamental îl are sârguința (σπουδή) noastră (2 Ptr. 1, 5). Sârguința și credința împreună au ca prim rod virtutea (ἀρετή), iar aceasta rodește cunoștința (γνώσις). Descifrăm aici un adevărat program de viață duhovnicească, al cărui scop este tocmai acela de a-l aduce pe credincios la cunoașterea vie a realităților credinței. Virtuțile apar în mod firesc în cadrul progresului duhovnicesc, al cărui principiu rămâne credința. În vechile traduceri românești liturgice și biblice, substantivul grecesc ἀρετή era tradus prin „faptă bună“, echivalarea încercând să surprindă caracterul dinamic al virtuții ca împlinire constantă a credinței prin fapte, întrucât „credința fără fapte este moartă“ (Iac. 2, 14-26). Credința cere fapte, iar faptele cer ca principiu credința¹¹.

¹⁰ Cf. Sf. ISAAC SIRUL I, 3, 461.

¹¹ „Credința fără faptă și fapta fără credință vor fi la fel de lepădate [...]. Credința lucrătoare prin iubire este marele izvor al virtuților“ (Sf. DIADOH AL FOTICEII, *Cândina ascetică*, c. 20 și 21, FR 1, p. 412). „Faptele întrupează credința. Și credința

Această dualitate se poate înțelege pe fondul împreună-lucrării noastre cu Dumnezeu (cf. 2 Cor. 6, 1), iar cunoștința ce urmează faptelor bune făcute din credință este tocmai „dovedirea lucrurilor nevăzute” (Evr. 11, 1). Există, observăm, o reciprocitate între credința ca experiență lăuntrică și învățătura Bisericii (care, de fapt, este ceea ce denumim prin „credință”), care premerge acestei experienți. Dacă mai întâi auzim cuvântul Evangheliei și credem, acceptându-l ca adevărat, abia prin lucrarea noastră împreună cu Dumnezeu îl facem roditor. Această cunoaștere primă, directă, vie a lui Hristos prin lucrarea poruncilor Lui evanghelice, prin potrivirea întregii noastre vieți cu învățătura Evangheliei este o experiență lăuntrică duhovnicească expusă ulterior sistematic. De aceea Vladimir Lossky refuza să separe dogmatica de mistică, arătând că „învățătura Bisericii nu ar avea nici o înrâurire asupra sufletelor dacă nu ar exprima o trăire oarecum lăuntrică a adevărului, dat într-o măsură diferită fiecărui credincios”¹².

În lumina acestui raport dintre credință și împlinirea noastră duhovnicească în Hristos, prin sârguință, înțelegem și alte multe texte care vorbesc despre osteneala „pentru credința Evangheliei” (Flp. 1, 27), despre „lupta pentru credință” (Iuda 3), despre necesitatea ajutorului Duhului Sfânt pentru a păstra „comoara cea bună” a credinței (2 Tim. 1, 14), despre răstignirea trupului împreună cu patimile și poftele pentru a putea trăi în Duh (cf. Gal. 5, 24-25) ș.a.m.d. Fără credință, asceza nu rodește în cunoașterea duhovnicească, rămâne stearpă și e bună „doar pentru sașii trupului” (Col. 2, 23).

înduhovnicește faptele” (Monah TEOCLIT DIONISIATUL, *Sfântul Diadoh al Foticeii, Capetele despre cunoștință [Tălcuiri la Filocalie 2]* trad. rom. de ierom. Agapie Corbu, Ed. Sf. Nectarie, Arad, 2008, p. 56).

¹² Vladimir LOSSKY, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, trad. rom. de pr. Vasile Răducă, Ed. Anastasia, București, f.a., p. 37.

Toate scrierile filocalice care vorbesc despre „amintirea lui Dumnezeu” prin rugăciune continuă se referă la această cunoaștere a Lui, pe care o dobândim pe temelia credinței și a sârguinței la fapte bune și virtuți. Simplul efort intelectual de a ne gândi la Dumnezeu sau de a spune necurmat rugăciunea lui Iisus nu sunt suficiente, ci ele au nevoie de ajutorul sârguinței pentru împlinirea poruncilor. Faptele bune și credința nu sunt deci scopuri în sine, ci ele ne duc la legătura vie cu Dumnezeu. De aceea, perspectiva spiritualității ortodoxe asupra faptelor iubirii nu este una juridică, ci, am putea spune, pragmatică: trebuie să le lucrăm pentru ca să sporim în cunoașterea lui Hristos. Fără ele credința e neîntrupată.

Cunoașterea duhovnicească este o lucrare a harului în noi: „Creșteți în har și în cunoașterea Domnului”, scrie Sf. Petru (2 Ptr. 3, 18). Iar roada harului Duhului este „dragostea, bucuria, pacea, îndelungă-răbdarea, bunătatea, facerea de bine, credința, blândețea, înfrânarea, curăția” (Gal. 5, 22-23a). Vedem deci că, pe de o parte, credința este început al sporirii în har, iar pe de alta, chiar una din roadele harului Duhului Sfânt. Credința este și dar al harului, și înmulțitoare, prin lucrare sârguitoare, a harului. Cum se împacă dublul caracter al credinței în raport cu harul: dar al acestuia și, în același timp, înmulțitoare a lui, efect și cauză a harului în noi?

Scriind romanilor, Sf. Pavel spune că în Evanghelie dreptatea lui Dumnezeu se descoperă „din credință spre credință” (Rom. 1, 17). Adică starea de dreptate a omului înaintea lui Dumnezeu se dobândește la sfârșitul unei evoluții duhovnicești care pornește de la o anumită măsură a credinței spre o alta. Am văzut deja în ce constă acest spor în credință. Ceea ce reținem este că și starea de unire deplină a omului cu Dumnezeu, spre care țintește „credința lucrătoare prin iubire” (Gal. 5, 6), este tot întru credință. Aceasta

deoarece în această viață „umblăm prin credință, nu prin vedere“ (2 Cor. 5, 7), indiferent de măsura duhovnicească la care vom fi ajuns. Progresul spiritual nu are, prin urmare, un *terminus ad quem*, ci pornește din credință spre tot mai multă credință, adică spre o tot mai intimă și puternică unire cu Dumnezeu cel dintru noi. Starea de dreptate înaintea lui Dumnezeu (*cf.* Rom. 1, 17) sau de „părtășie la dumnezeiasca fire“ (2 Ptr. 1, 4) sau de unire cu Dumnezeu este identificată în prologul *Evangeliei după Ioan* cu cea de fii ai Lui: „Celor câți L-au primit [pe Hristos], care cred în numele Lui, le-a dat putere ca să se facă fii ai lui Dumnezeu“ (In. 1, 12). Predicatul propoziției circumstanțiale de scop din fraza de mai sus, γενέσθαι, este un infinitiv medio-pasiv prezent al verbului γίγνομαι („a se naște“, „a deveni“, „a fi“) și este tradus în românește la diateza reflexivă, indicând o acțiune a credincioșilor asupra propriilor persoane, acțiune susținută în chip unic de puterea lui Hristos. Ἐξουσία înseamnă însă nu numai putere, ci, mai ales, libertate. Așadar, credincioșii primesc din partea lui Hristos puterea de a se face prin conlucrare fii ai lui Dumnezeu, dar sunt liberi să pună în lucrare această latență a credinței. Regăsim aceeași concepție despre credința care germinează în noi și rodește doar prin efortul nostru liber consimțit. Textul analizat acum ne arată, în mod suplimentar, că rodirea este prin puterea lui Hristos și prin libertatea dată de El.

În acest punct vedem că realitatea credinței este legată ontologic nu numai de fapte bune și de asceză, ci și de libertate. „Dacă veți rămâne în cuvântul Meu, sunteți cu adevărat ucenici ai Mei și veți cunoaște adevărul, iar adevărul vă va face liberi“ (In. 8, 31-32). A rămâne în cuvântul Domnului înseamnă a-I împlini poruncile. Dar această împlinire presupune în mod obligatoriu credință, puterea de a le împlini și libertatea de a le face. Pe măsura împlinirii poruncilor omul crește în credință și în libertate.

Adevărata libertate se dobândește doar făcându-ne robi lui Hristos prin credință și sărguință spre o viață virtuoasă. Pe măsura înaintării duhovnicești cunoaștem „libertatea mării fiilor lui Dumnezeu“ (Rom. 8, 21) în noi înșine. De aceea, „cine crede în Fiul lui Dumnezeu are această mărturie în el însuși [...], și aceasta este mărturia, că Dumnezeu ne-a dat viață veșnică, și această viață este în Fiul Său“ (1 In. 5, 10-11).

Dar credința în Noul Testament mai cuprinde un aspect, anume cel al învățaturii. Niciodată referirile la credință, din care am analizat câteva, nu s-au făcut ca la o stare informă a sufletului, ca la o simplă dispoziție spirituală. Credința apare pentru Sf. Pavel, de exemplu, constituită ca un „dreptar“ al cuvintelor sănătoase (2 Tim. 1, 13), opus „basmelor lumești și băbești“ (1 Tim. 4, 7) și care este o comoară ce trebuie păzită (*cf.* 1 Tim. 6, 20). Caracterul fundamental al acestui aspect al credinței iese și mai mult în lumină atunci când lui Timotei i se spune că păzirea comorii învățaturii ortodoxe nu se poate face decât împreună cu Duhul Sfânt (*cf.* 2 Tim. 1, 14). De aceea credința este o taină, și nu o poate păzi decât cel care nu-L alungă pe Duhul prin viețuirea sa.

În 1 *Timotei* 3, 16, Sf. Pavel înalță un scurt imn al „dreptei credințe“ cu un pronunțat caracter dogmatic: „Mare este taina dreptei credințe: Dumnezeu S-a arătat în trup, S-a îndreptat în Duhul, a fost văzut de îngeri, S-a propovăduit între neamuri, a fost crezut în lume, S-a înălțat într-o slavă.“ Textul original vorbește despre „τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον“ („taina evlaviei“). Același lucru apare și în *Epistola către Tit* (1, 1) unde adevărul este considerat conform cu evlavia (*i.e.* cu buna viețuire), tradus și aici cu „dreapta credință“, ca și în 1 *Timotei* 6, 3 unde „învățătura cea conformă cu buna viețuire (cu evlavia)“ este cea care trebuie păzită de Timotei. În toate aceste locuri, Sf. Pavel arată legătura ce există între dreapta credință și modul de viețuire. Taina credinței